

VPLIV DRUŽINE NA MLADOSTNIKOVO IDENTITETO

323

IMPACT OF THE FAMILY ON THE
IDENTITY OF AN ADOLESCENT

Anita Gomezel, *univ. dipl. soc. ped.*

*Križ 199, 6210 Sežana
gomezel.anita@gmail.com*

Alenka Kobolt, *dr. soc. ped.*

*supervizorka, družinska terapevtka
Pedagoška fakulteta v Ljubljani, Kardeljeva pl. 16, 1000 Ljubljana
alenka.kobolt@guest.arnes.si*

POVZETEK

Prispevek se osredotoča na predstavitev pomena in vloge ključnih dogajanj v družinski skupini – hierarhija, stili vzgoje, pomen komunikacije in reševanja konfliktov ter pogajanj v družini. Predstavi elemente sistemskega razumevanja družine, kamor sodijo zaprtost oziroma odprtost družinskega dogajanja, razvidnost, postavljanje in vzdrževanje ter prilagajanje meja odraščanju otrok, naravo prenosa družinskih vzorcev skozi vzgojo ter s tem vpliv staršev na identitetno in vrednotno oblikovanje odraščajočih. V empiričnem delu prinaša vpogled v biografsko pot treh mladostnikov. V eni od biografij spoznamo družinski vpliv, ki je prispeval k

dobremu uravnavanju mladostnika in njegovemu psihosocialnemu ravnotežju v tem vihnem obdobju. V drugi biografski zgodbi smo priča nalaganju travmatizirajočih izkušenj, ki mladostniku onemogočajo zdravo odrasčanje in prispevajo k obremenitvam, ki jim mladostnik ni kos. V tretji biografski poti prepoznamo vpliv odrasčanja brez postavljanja meja in slabše starševske udeležnosti ter zaradi tega tudi premiku mladostnika v krog disocialnih izkušenj in dejanj, ki botrujejo konfliktom s socialnim okoljem. Ti zvirajo iz pomanjkanja ponotranjanja meja in delinkventne vrednotne orientacije. V zadnjih dveh biografijah prepoznamo tudi elemente odrasčanj, ki so značilni za mlade, katerih neustrežni družinski odnosi prispevajo k težavam in motnjam v čustvenem odzivanju ter posledično v odklonskem vedenju.

KLJUČNE BESEDE: *družina, družinska dinamika, družinski vzorci, identitetni razvoj, mladostnik.*

ABSTRACT

The article focuses on the role and impact of several key elements of a family unit – the hierarchy, parenting style, value of communication, conflict resolution and negotiation within the family. It presents elements of the concept of a family as a system, which includes a closed or open family dynamic, the setting and maintaining of clear limits and the adjustment thereof as the child grows older, the transfer of family patterns through upbringing, and the strong influence of parents on the formation of values and identity. The empirical segment contains an overview of the biographies of three adolescents. The first exemplifies a positive family influence which has contributed to a balanced psychosocial development of the adolescent in these tumultuous times. The second reveals a series of traumatizing experiences which have impeded normal development and have resulted in a level of stress that the adolescent cannot cope with. The third displays the effects of growing up without being constrained by limits and of lesser parental involvement which

have resulted in the adolescent's engaging in a string of dis-social experiences and actions which conflict with his social environment. These conflicts stem from a lack of internalized limits and boundaries, and a deviant value system. The second and third biographies include elements of growing up which are typical of youths whose malfunctioning family relations contribute to difficulties and anomalies in emotional responses and consequently result in deviant behavior.

KEYWORDS: *family, family dynamics, family patterns, identity development, adolescents.*

UVOD

Odraščanje mladih je poleg narave dogajanj v družini, med katere sodi zlasti kakovost odnosov in vzpostavljeno zaupanje, omogočanje zdrave povezanosti in hkrati priložnosti za razvoj naraščajoče avtonomije otroka/mladostnika, temeljno sovplivano tudi s splošnim družbenim okoljem, natančneje rečeno z značilnostmi družbenega trenutka, ki zaznamuje tako delovanje družin kot način ponotranjenja vrednotnih usmeritev mladega človeka.

V času naraščajočih vplivov, ki razkrajajo tudi družinske in sorodniške mreže, te odraščajočim ne omogočajo več ustreznih opor, zato so ti prisiljeni razvijati individualizirane poti za doseganje svojih ambicij in življenjskih projektov (Rener, 1996). Mnogo mladih v družinah ne dobi potrebne dote, da bi zmogli individualizirane poti uspešno udejanjati. Zato se ključni problem odraščanja danes izrisuje prav tam, kjer družina zaradi značilnosti svojega funkcioniranja (bodisi čustvena in časovna odsotnost staršev ali njihova čezmerna preobremenjenost s projektom ‚otrok‘, izrisuje v naravi in kakovosti ‚odtisa‘, ki ga otrok dobi v družini. Renerjeva (prav tam) piše, da so se norme in tradicije, ki so veljale za generacijo staršev, pri mladih premaknile. Mladi danes svoj pomenski svet gradijo tako, da izbirajo in ‚kupujejo‘ na trgih gospodarskega, vrednotnega ter kulturnega blaga. A tudi ta doba je po mnenju avtoric tega prispevka mimo. Morda je ta misel veljala za obdobje

pred dvajsetimi leti. Danes globalizacija sveta, katerih posledice občutimo zlasti v zadnjih letih gospodarske in družbene krize, nosi s seboj prelome, ki segajo na ekonomsko in tudi vrednotno polje. Kar današnje starše in njihove odraščajoče potomce postavlja pred nove izzive, je iskanje drugačnih poti materialnega, psihološkega in socialnega preživetja. Bajzek (2008) piše, da se današnji mladi razlikujejo od prejšnjih generacij po odgovornosti izbire, ki se dogaja v obdobju etične praznine, v družbi, ki je kompleksna ter brez skupnih moralnih norm in pravil. Ni mogoče trditi, da v drugih obdobjih niso poznali negotovosti, gre za to, da se je današnja negotovost ponotranjila in prenesla na vsa področja življenja. Beck (2001, str. 8) moderno družbo, ki je želela odpraviti razredne omejitve po rojstvu in človeku po lastni odločitvi in dosežkih odpreti mesto v družbenem sistemu, imenuje družba tveganja, ki odpre novo pripisano usodo ogroženosti, iz katere ob vseh dosežkih ni rešitve. S to preroško mislijo opisuje stanje, ko ima človek moč in znanje uničiti samega sebe kot vrsto, kar poraja med ljudmi nezaupanje in strah. „Negotovost v družbi sledi izgubi zaupanja v to, da lahko vodilne institucije industrijskega sveta (gospodarstvo, pravo in politika) ukrotijo in nadzirajo ogrožajoče posledice, ki so jih izzvale v svetu“ piše Ule (2008, str. 21). To seveda vpliva na mlade, ki v tej klimi odraščajo. Avtorica (prav tam) meni, da mladi niso več problem družbe, prav tako družbi ne postavljajo problemov, temveč preprosto živijo v mreži problemov. Odnosi med starši in otroci so bolj demokratični, več je čustvene in kulturne bližine, po drugi strani pa je zaskrbljujoče dejstvo, da petina mladih nima nobene odrasle referenčne osebe, kar jih naredi zelo ranljive (Boškić, 2005). Mrgole (2003, v Kobolt in Grcić, 2008) povzema, da so izidi prehodov mladih v odraslost bolj in bolj prepuščeni iniciativi posameznika in podpori, ki jo nudi družina oz. najožje socialno okolje. Najbolj ranljivi so mladi, ki ne živijo v družinskem okolju (temveč in institucijah), in oni, ki v družinah nimajo opor v nobenem od staršev.

VPLIVI NA OBLIKOVANJE IDENTITETE ODRAŠČAJOČIH

Družina je prostor izgradnje otrokovih identitetnih temeljev, saj otrok iz simbiotičnega razmerja z materjo vstopa v svet ostalih primarnih družinskih članov, očeta, sorojencev in razširjene družine, kar omogoča preizkušanje korakov v naraščajočo avtonomnost. Zato je tako zelo pomembno, kakšni so ti odnosi. Ključno je, v kolikšni meri ti odnosi zadovoljujejo osnovne potrebe po varnosti, sprejetosti in hkrati zaupanju, da otrok zmore postopoma osvajati zunanji svet, ter si v njem pridobivati nove izkušnje, ki razširjajo izkustveno in vedenjsko polje. Ob vstopu v šolo in v obdobju pubertete poleg družine narašča pomen vrstnikov kot novih prostorov preizkušanja identitete. V teh identitetnih delavnicah mladi družbeno konstruirajo dejanskost, s tem ko po svoje razbirajo družbo in v njej iščejo prostor zase. Poskusi individualnega reševanja identitetne krize se razlikujejo glede na slojno pripadnost, spol, izobrazbo itd. (Nastran Ule, 1996). Bajzek (2008) identiteto razume kot točko, ki posamezniku omogoča, da se naveže in poveže v mreži izkušenj in dogodkov v svojem okolju. Osebe v njem so zrcala, v katerih odseva posameznikova samopodoba, se s tem potrjuje ali spreminja. Prisotnost drugih in sposobnost ohranjanja stabilnih odnosov, v katerih je mogoče varno preizkušati nove vedenjske vzorce, je ključna determinanta, ki odraščajočemu omogoča prehajati iz družinskega v nova okolja (Kobolt, 2010a). Keupp (2002, v Zorc-Maver, 2008), meni, da za zadovoljiv identitetni razvoj ljudje potrebujemo materialne vire, ki omogočajo obstoj in preživetje, vire, ki izvirajo iz socialne vključenosti in omogočajo občutja sodelovanja, participacije in povezanosti ter priznanj s strani okolja. Dodati je treba tudi prilžnosti za samopotrjevanje, ki temelji na posameznikovi lastni aktivnosti, ki jo okolje prepozna, omogoča in spodbuja.

Temeljna psihološka naloga družinske skupnosti je ohranjanje ravnotežja med navezanostjo in samostojnostjo. Za družino je značilno, da so njeni člani povezani med seboj in se obenem razpoznavajo kot drugačni. (Ule, 2008). Kar družino razlikuje od podobnih oblik skupnosti, je starševstvo kot socialno razmerje

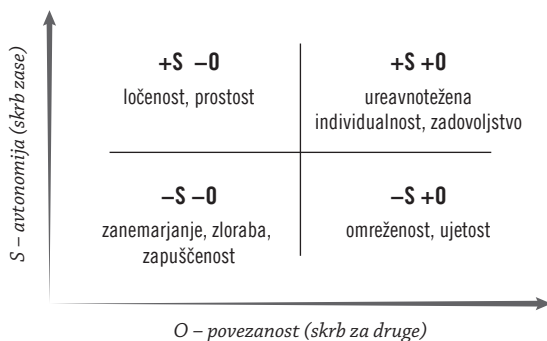
(Rener, 1996). Uletova (2002, str. 34) piše: „Družina je imaginarij intimnosti, je socialna maternica.“ Deluje kot prostor pobegov in zavetja pred zahtevami širšega sveta, ki v visoko tekmovalnih družbah niso majhne.

V zadnjih letih je raziskovanje dogajanj v družinskem sistemu odkrilo marsikatero značilnost, ki nam omogoča boljše razumevanje narave odnosov, komunikacijskih transakcij, oblikovanja pravil in ohranjanja mej družinskega sistema. Med avtorji, ki so prispevali k boljšemu spoznavanju kompleksnega družinskega sistema, umeščenega v vsakokratno družbeno, kulturno in socialno okolje, bomo v nadaljevanju predstavili predvsem tiste, ki razkrivajo prenos družinskih vzorcev ter na tej osnovi oblikovane tipologije prevladujočih vzgojnih stilov. Martin in Martin (2002, v Žižak in Koller-Trbovič, 2007) menita, da v funkcionalnih kot v nefunkcionalnih družinah prihaja do težav, ki vplivajo na zdrav razvoj otroka. Razlika med njimi je le v tem, da je intenzivnost težav v nefunkcionalnih družinah večja, strategije reševanja problemov pa mnogo slabše. V manj funkcionalnih družinah so pogosti problemi, ki jih opisujemo kot krizne in/ali travmatske dogodke. Njihovo ponavljanje onemogoča, da se razvije občutek varnosti, sprejetosti. Krizni in ponavljajoči se travmatski dogodki pri mladih izzovejo občutek ogroženosti, nestabilnosti, nevarnosti. Novejša spoznanja iz kognitivne psihologije pa opominjajo tudi na dejstvo, da se negativni vzorci oblikujejo v nevronske povezave. Zato je potrebno za razumevanje resničnega dogajanja v družinah zajeti različne perspektive, ki omogočajo boljše razumevanje kompleksnih odnosov v njej. Brezina, (1998, v Tivadar, 2000) navaja, da slabi odnosi med otroki in starši ter slabo ravnanje staršev z otroki odpira več vrat v prestopništvo: zmanjšuje se navezanost otrok na starše. Otroci brez tesnih socialnih vezi s starši z prestopništvom bistveno manj tvega kot tisti, ki ima z njimi dobre odnose, saj se bojijo njihovega obsojanja; če starši odkrito sporočajo, da je normalno in sprejemljivo odkrito izražati sovražnost in prezir do drugih ter ignorirati njihove želje in interese; ko starši v otroku pogosto povzročajo močna negativna čustva, kot so jeza in sovraštvo, lahko to vodi v željo po maščevanju v obliki nasilništva, tatvin ali vandalizma.

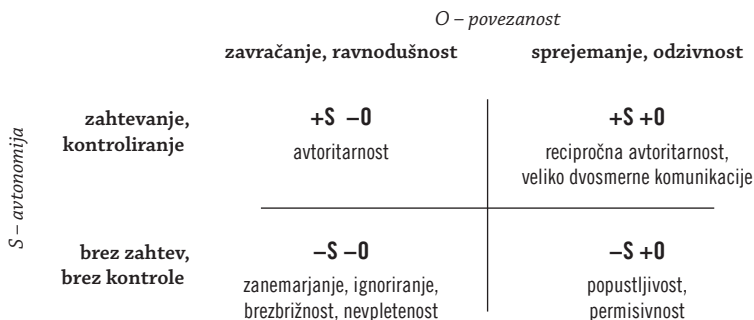
Beavers (1976, v Poljšak Škraban, 2007) opredeli **raven družinske funkcionalnosti na osnovi dimenzij kompetentnosti ter interakcijskih stilov v družini**. Pri tem **kompetentnost** razume kot zmožnost družine, da dosega potrebne in vzgojne cilje v organizaciji in vodenju družine. Med glavne elemente prišteva: – strukturo družinske enote (gre za enakovredno vodenje družine, za močno koalicijo staršev oz. drugih odraslih oseb in razvite generacijske meje); – stopnja spodbujanja avtonomije družinskih članov (ki se kaže v rastočem zaupanju, jasnih mejah, jasni in odprti komunikaciji ter sposobnosti reševanja oz. sprejemanja različnosti); – sposobnost reševanja konfliktov ter jasnega in neposrednega komuniciranja; – spontanost, izražanje široke palete čustev, optimizem. Piše o **interakcijskem stilu** kot načinu verbalnih in neverbalnih interakcij ter dimenziji, ki se nanaša na centripetalne (navznoter usmerjene) in centrifugalne (navzven usmerjene) tendence pri vplivanju na separacijo mladostnika. V prvih starši mladostnika vežejo nase, v drugih pa starši spodbujajo mladostnikovo separacijo. Družinski sistem zdravo funkcionira tedaj, ko je prilagodljiv, kar pomeni, da so se družine sposobne prilagoditi odgovornostim in razvojnim potrebam skozi življenjske cikle in skladno s tem prilagajajo interakcijske stile. Iz tega avtor izvede tipologijo.

Naslednja tipologija je sicer že opisana v članku ene izmed soavtoric tega prispevka (Rapuš Pavel in Kobolt, 2008), a jo predstavljamo zato, ker omogoča vpogled v stile starševstva. Gre za tipologijo, ki jo opisuje Bouwkamp (1995). Sloni na že omenjenih temeljnih potrebah vsakega od nas – potrebi po tem, da nam družina zagotavlja povezanost in hkrati spodbuja naraščajočo avtonomijo. Oboje skušamo vse življenje uravnovešati. Omogočanje razvoja povezanosti in avtonomije je prikazano skozi štiri tipe družinskih odnosov, v katerih prevladujejo štirje različni vzgojni stili.

Tip 1 (–S, –O) označi družino, kjer družinski člani ne skrbijo niti zase niti drug za drugega. V taki družini sta pogosta zloraba in zanemarjanje. Starši nimajo dovolj energije za otroke, se ne ukvarjajo z njimi, celo ignorirajo jih in zanemarjajo, zanje slabo skrbijo. Tako otrok dobi sporočila, naj čim prej odide, kar lahko

SLIKA 1: Tipi družinskih odnosov (Bouwkamp 1995)

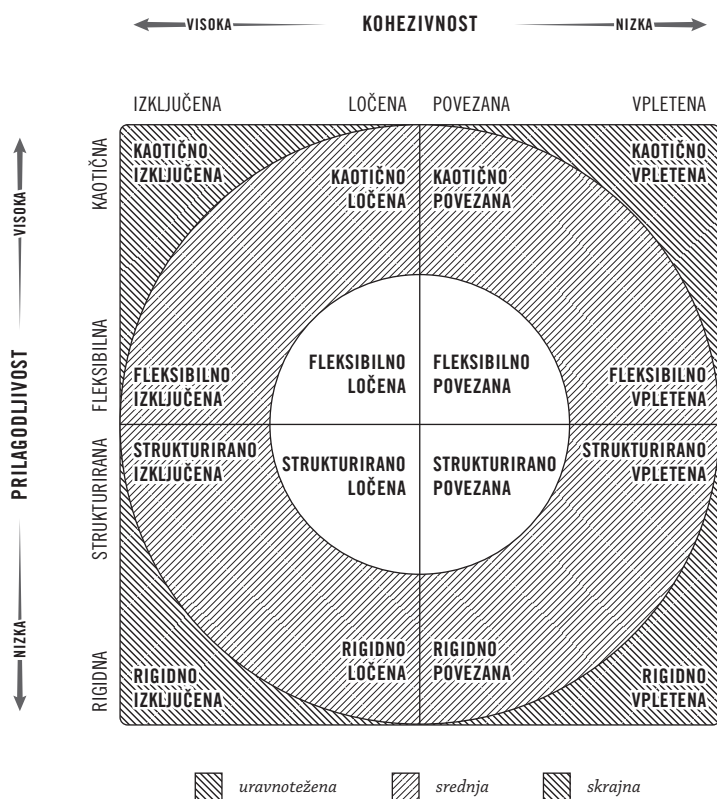
SLIKA 2: Tipi vzgojnih vzorcev (Bouwkamp, 1995)

vodi v prezgodnjo spolnost, zlorabo drog ... in lahko tudi v kriminalno vedenje. Tip 2 (–S, +O) označi družino, v kateri člani skrbijo za druge, in ne zase. Vsa energija se porabi za preprečevanje motenj, individualne razlike niso dovoljene, vsi morajo verjeti, da bodo v družini lahko potešili svoje potrebe. Navidezno jih, v resnici pa smejo skrbeti za potrebe drugih članov. Individualnost je žrtvovana za dosego povezanosti med člani. Tisti, ki živi in odrašča v podobni družini, ne zmore zaupati svojim vtisom, saj je navajen, da ni dovoljeno poslušati lastnih občutkov. Verjame temu, kar rečejo starši, težko razlikuje med ‚jaz‘ in ‚mi‘. Starši v takih družinah so do otrok tolerantni, skoraj nikoli ne

postavijo meja, ne kaznujejo in so blizu načelu 'vse je dovoljeno' vzgojnemu stilu. Tip 3 (+S, -O) je temu nasproten. Vsak skrbi le zase in povezave med člani ni. Veliko je neodvisnosti, manjka pa občutek povezanosti. Starši v takšni družini uveljavljajo svojo avtoriteto, so do otrok zahtevni, jasni v svojih zahtevah. Težava je le v tem, da te niso prilagojene potrebam otrok. Otrokom ni dovoljeno protestirati, discipliniranje se izvaja prek resnih kazni. Otroci se pogosto poskušajo izogibati odnosom, niso spontani in razvijejo slabše socialne sposobnosti. V Tipu 4 (+S, +O) sta potrebi po povezanosti in individualnosti v ravnovesju. Razlike so v taki družini dovoljene, člani znajo biti tako skupaj kot sami, naučijo se zadovoljiti svoje potrebe in hkrati skrbeti za druge. Vzgojitelji postavljajo meje, ki pa so dogovorne in odvisne od starosti in zrelosti otroka ter njegove naraščajoče avtonomije. Starši postavljajo jasne zahteve, so odprti za želje in potrebe otrok ter jih jemljejo resno. Kljub dogovarjanju končne odločitve in obenem odgovornost zanje prevzamejo starši. Ta tip vzgoje spodbuja neodvisnost in socialno odgovorno vedenje. Otroci so samozavestni in z veliko mero samozaupanja (Bouwkamp, 1995). Adolescent, ki najglasneje izraža napetost med odvisnostjo in avtonomnostjo, je ključni izziv družini, da se sooči z novo razvojno stopnjo ter izgrajuje identiteto dveh oziroma treh generacij (Kompan Erzan, 2003).

Olson s sodelavci (1989, v Poljšak Škraban, 2007) navaja tri vidike zakonskega in družinskega vedenja: kohezivnost, prilagodljivost in komunikacijo. Kohezivnost in prilagodljivost sta združeni v cirkumpleksni model, ki identificira 16 tipov zakonskih in družinskih sistemov. Kohezivnost se definira skozi prisotnost emocionalnih vezi med člani družine. Gre za ravnotežje med razmejenostjo in povezanostjo med člani. Avtor loči štiri stopnje kohezivnosti, ki so razvrščene od nepovezanosti in ločenosti do povezanosti in vpletenosti. Ko je stopnja kohezije visoka, gre za lojalnost družini in strinjanje z njo, kar omejuje individuacijo članov družine. Druga skrajnost so družine, ki spodbujajo visoko stopnjo avtonomije, vendar je občutek pripadnosti in zavezanosti v njih šibek. V družinah, ki so v sredi kontinuuma, so posamezniki sposobni doživeti in uravnotežiti neodvisnost s povezanostjo z družino. Prilagodljivost pomeni fleksibilnost družinskega

sistema, ki omogoča iskanje dobrega ravnotežja. Doseženo je, ko je družina sposobna spremeniti strukturo moči, na novo postaviti vloge, pravila oz. meje, zna konstruktivno reševati konflikte. Avtor omenja štiri stopnje prilagodljivosti, jih razvrsti od toge, strukturirane, fleksibilne do kaotične. Tudi za ta kontinuum velja, da sta srednji stopnji primernejši. Komunikacija v družini je tretja dimenzija cirkumpleksnega modela, ki bodisi spodbuja ali zavira drugi dve dimenziji, zato kot dimenzija ni vključena v grafični prikaz modela. Pozitivna komunikacija se kaže skozi empatijo ter aktivno poslušanje in kot vzajemna podpora članov, negativna

SLIKA 3: Cirkumpleksni model (Olson 1989, v Poljšak Škraban, 2007)

pa skozi dvojna sporočila, kritiziranje ipd. Na osnovi opisanih dimenzij Olson in sodelavci (1989, v Poljšak Škraban, 2007) razdelijo družine v tri tipe: Odprte (uravnotežene) družine so tiste, ki najdejo dobro razmerje med kohezivnostjo in prilagodljivostjo. To so zdrave, funkcionalne družine. Zaprte (skrajne) družine so tiste, ki so ekstremne na obeh dimenzijah. Označi jih kot disfunkcionalne. Srednje družine pa so tiste, ki so ekstremne le na eni dimenziji. Označi jih kot delno disfunkcionalne.

Steinberg in Silk (v Eichelsheim in drugi, 2010) razdelitev družin utemeljita na odnosih med staršem in otrokom. Opišeta tri tipe starševstva: domena harmonije (npr. podpora), domena avtonomije (npr. odkritost, dopuščanje avtonomije), domena konflikta (npr. sovražnost, konflikt). Glede na domeno harmonije so predhodne raziskave dosledno pokazale, da je višja stopnja (zaznane) starševske podpore neposredno ali posredno povezana z nižjimi stopnjami najstniškega prestopništva, agresije ali drugih prilagoditvenih težav (prav tam).

Seveda bi tudi drugačne tipologije nudile vpogled v zapleteno dogajanje v družinski skupini, vendar presegajo fokus prispevka. Zato se v sklepu teoretičnega dela usmerimo le še v raziskovalne izsledke, povezane z nastajanjem čustvenih in vedenjskih težav pri odrasčajočih. Kompan Erzan (2003) piše, da proces socializacije v izvorni družini žal prevečkrat otroka kategorizira in konformistično oblikuje. Kar spodreže otrokova občutja, vedenje in razmišljanje omeji na standarde. Tak otrok izgubi velik del svoje individualnosti in le doživljanje bolečine in stiske mu še daje upanje, da bo nekoč svojo izgubljeno identiteto spet našel – bodisi z identifikacijskimi točkami zunaj družine, v vrstniških odnosih, partnerski zvezi in svoji novi družini. V tej vlogi pa naj bi bila sposobna tudi zunajdružinska vzgoja (rejniška družina, stanovanjska skupina in druge oblike ...) celiti rane, ki jih odrasčajoči pridobi v nefunkcionalni izvorni družini.

Kobolt (2010b) navaja, da družine, iz katerih so otroci oddani v različne oblike zavodske vzgoje, ne zmorejo zadostiti otrokovim razvojnim potrebam. Roditelji so v starševskih vlogah negotovi, kaotični, nestabilni, preobremenjeni z lastnimi partnerskimi, čustvenimi, delovnimi, socialnimi in materialnimi problemi.

Pogosto so tudi sami odraščali v neurejenih družinskih razmerah in niso dobili potrebne ‚dote‘, ki bi jim v starševski vlogi omogočila ustreznejše ravnanje. Veringmeier in De Wit (1994, v Eichelsheim in drugi, 2010, str. 293–300), poročata o raziskavi, izvedeni na Nizozemskem. V njej so pri družinah otrok/mladostnikov v različnih oblikah institucionalne vzgoje (od vrtca, dnevnih centrov do zavodov) od 207 zajetih družin ugotovili: kar 51 % staršev ima emocionalne probleme, 42 % staršev celo psihiatrične težave, 19 % vedenjske probleme, 44 % socialne probleme. V 18 % družin so bile ugotovljene spolne in druge zlorabe otrok. Variable, ki opisujejo odnose med družinskimi člani, v isti raziskavi razkrivajo v 46 % družin problematične odnose med družinskimi člani in kar 78 % vseh zajetih otrok ima težave v šoli. V celotnem vzorcu so ocenili, da ima 38 % družin težje socialne probleme.

Mladi, ki izražajo vedenjske težave in motnje, doživljajo svojo družino kot rigidno z veliko neustreznega nadzora in neustrezne strukture v nasprotju s tistimi mladimi, ki vedenjskih težav ne kažejo. Prvi so manj zadovoljni s svojimi družinami, menijo, da so njihove družine premalo fleksibilne ter da manjka emocionalne povezanosti med njimi in starši. Pomembno je izpostaviti, da si mladostniki ne želijo niti rigidne in stroge discipline niti popolne svobode. Na srečo starši praviloma uporabljajo pravila, vodenje, pogovore in pogajanja. Mladostniki praviloma nadzor in meje, ki jih postavljajo njihovi starši, doživljajo kot pozitivno skrb staršev, še posebej pri tveganih življenjskih vprašanjih (Ferić-Šlehan in Bašić, 2007). Loeber ter Stouthamer (1986, prav tam) ugotovita, da so vedenjske težave povezane s pomanjkljivo odgovornostjo staršev, neustreznim starševskim nadzorom, s premalo kakovostnega časa, ki ga starši in otroci preživijo skupaj, ter z nezanimanjem staršev za aktivnosti, ki jih otrok izvaja v vrstniškem krogu. Neodgovorno starševstvo pa označujejo tudi prevelike zahteve staršev in to, da se starši sami neustrezno vedejo (alkohol, nasilje ...), kar ugotavljata McMahon in Wells (1989, prav tam). Tudi vpogled v biografije otrok v naših vzgojnih zavodih (primerjaj Rapuš Pavel, Kobolt, 2008) daje trdne dokaze o disfunkcionalnosti družin, iz katerih izhajajo mladi v naših vzgojnih ustanovah.

Kar ne le kliče, tudi zahteva večjo vključevanje staršev teh otrok v sisteme opore in primerne pomoči.

OPREDELITEV PROBLEMA IN CILJA RAZISKAVE

Namen polstrukturiranih pogovorov z mladostniki je bil pridobiti njihova doživljanja odnosov in dogajanj v družinah, v katerih so odraščali, osvetliti njihovo identitetno oblikovanje in oblikovanje vrednot kot smernic, po katerih skušajo obvladovati svoja življenja.

VZOREC IN RAZISKOVALNA VPRAŠANJA

Intervjuje je izvedla prva avtorica tega prispevka, ki je prostovoljne sogovornike pridobila v srednji šoli, vzgojnem zavodu in po priporočilu centra za socialno delo. Mladostniki so sprejeli pogovor v namen raziskovanja in ob zagotavljanju anonimnosti, ki je zagotovljena, tudi v tem prikazu njihovih biografij, v katerih so zabrisani vsi elementi, ki bi omogočili njihovo identifikacijo.

Na podlagi v prispevku opisanih in drugih konceptov smo oblikovali raziskovalna vprašanja, ki jim je intervjuvarka sledila skozi delno strukturirane pogovore s slučajno izbranimi mladostniki: Kakšen je vpliv družine na njihovo identitetno oblikovanje? Kakšen vpliv imajo na sogovornike vrstniki? Kako funkcionirajo v šolskem sistemu? Kako vidijo sami sebe, svoje početje in si predstavljajo svojo prihodnost?

POSTOPEK ZBIRANJA IN OBDELAVE PODATKOV

Kakor rečeno, so bili podatki zbrani s prostovoljno privolitvijo sobesednikov in vnaprej pripravljenim okvirnim konceptom pogovora, ki je potekal v različnih kontekstih (javni prostor, zavod). V prispevku so predstavljeni le tisti deli zapisanih in kvalitativno analiziranih pogovorov, ki se nanašajo na tematiko prispevka.

Pri analizi dobesednih zapisov (verbatimov) je bila uporabljena metoda kodiranja, oblikovanja kategorij in njihove primerjave.

REZULTATI IN UGOTOVITVE – PRIKAZ TREH BIOGRAFSKIH POTEKOV Z ZNAČILNOSTMI DRUŽINSKE DINAMIKE, OBLIKOVANJA IDENTITET TER VREDNOSTNIH USMERITEV

V prispevku navajamo le področja, ki jih zajema teoretični del – oblikovanje identitete, opise primarne družine in usmerjenosti mladih sogovornikov.

PREDSTAVITEV PRVEGA POGOVORA – OPIS OZADJA POGOVORA

17-letni fant, izmišljeno ime Jure. Stik posredoval CSD. Fantova družina se je v kraj preselila, ko je bilo fantu 12 let, kar sam vidi kot veliko spremembo, predvsem zaradi nove družbe vrstnikov. Je edini in bil je težko pričakovan otrok. Fant pove, da ga starša razvajata. Z začetkom adolescence so se začele šolske težave. Stopnjevale so se z upori proti avtoritetam ter beganjem iz šolskega okolja. Fant je bil iz šolanja izključen in predlagan za zavodsko vzgojo, vendar ni bil v zavod nikoli vključen zaradi nestrinjanja staršev. Obiskuje popoldansko izobraževanje, ki ga vidi kot nujno muko. Breme ga več kriminalnih dejanj (kraje, pretepi, poškodovanje tuje lastnine, prekupčevanje, droge itd.). Ima svoj krog prijateljev, s katerimi sodeluje pri kriminalnih dejanjih. Po njegovih besedah pozna ‚visoke liderje‘ v kriminalu, tudi zunaj meja Slovenije. Zase pravi, da je videl že vse in se ne more primerjati s svojimi vrstniki, ki so po njegovem mnenju še otroci. Večkrat omeni strah pred polnoletnostjo, saj to s sabo prinaša odgovarjanje za svoja dejanja, tudi z zaporno kaznijo.

KAKO VIDI SEBE IN ODNOS Z VRSTNIKI TER DRUŽINO?

Skozi celoten pogovor večkrat in na različna vprašanja¹ izpostavi ločitev življenja na čas pred 12. letom starosti in po njem. Preden je bil star 12 let, pravi, da je bil običajen otrok: „*Ja ne vem, do dvanajstega leta sem bil vred, pač priden, kolikor tolko, in pole ... Pol se je začnlo. Sem delu šolo normalno, se uču stalno. Sploh nisem bil zuni kej preveč. Pol smo se preselil tle, v bloke, in pol se je začnlo.*“ (smeh). „*In pol tle sem spoznu klapo in to, ne in pol ... In pol ne vem.*“ Po 12. letu se je po njegovih besedah vse spremenilo: „*Jaz sem se ful spremenu. Pač. Ko sem bil majhen, ne vem. Jaz sem se stalno ful ... Sem bil tak, bolj ... za vsak drek sem se jokaj, ne vem ...*“ (smeh). „*Ne vem ... Ful sem se pustu, da me drugi zajebavajo in tko. Pa bil sem bolj tak, bilo kaj mi je kdo reku, sem se ustrašu takoj, ne vem. Mi je kdo kaj reku, sem zameru, sem se joku takoj. In pol od dvanajstga leta naprej, čist drugače. Zdej, ne vem, tuki ... Vse se je spremenilo, no. Ne vem. Pol od dvanajstga leta naprej propalitis.*“ (smeh). „*Črta. Od takrat naprej, sem imel dosti pizdarij s policijo in tko.*“

Spremembo označi kot posledico preselitve in s tem povezane nove družbe oz. prijateljev in tega, da se zdaj zna postaviti zase in se ne pusti več, kar vodi v pretepe: „*Ma, ja. Ker jest se zdej več pol ne pustim. Lih v tem je problem, ko sem bil majhen, mene so ful zajebavali, ne? Ne vem ... Ma v glavnem ful so me zajebavali, ne. Vedno sem se pustu zajebavat. Zdej pa nč, zdej pa ... Kaj. Vsaj vidi pole. Ne vem. Te zajebava ... Zdej te ne nobeden več. Dosti jih je, ne vem. Sem se pretepu z njimi in smo najboljši kolegi zdej. Ma ne vem, ne zajebava te zdej noben tolko koker prej.*“ Izpostavi, da se drugi do njega vedejo drugače kot prej predvsem zaradi tega, ker ni sam, ker ima za seboj svojo družbo. Norčevanje vrstnikov iz njega v otroštvu in šibkost, ki jo je verjetno ob tem občutil, mu pomeni največjo travmo, v čemer vidi vzrok svoje agresivnosti: „*In po mojem je lih to zdaj krivo, da sem tak bolj. Kaj jaz vem, da sem malo*

¹ Kaj mi lahko poveš o svojem otroštvu? Česa se spominjaš iz osnovne šole? Kako vidiš te svoje pretepe?

bolj agresiven. Hitro, ne vem, se razjezim. Vsi so rekli isto, da ko se razjezim, je boljše, da ni nobenega zraven.“

Več citatov pokaže, da je občutljiv in poln občutkov nemoči še danes: „Jaz, ne vem, ful hitr popizdim. Ne vem. Ker maš folk, tuki, še posebej v S. ,O glej tega, čefur, lej ta in ta'... In pri nas gre to takoj na živce. To mu takoj, bejzbolko mu spucaš u zobe. Ne vem.“ (smeh). „Taki smo mi tle“. Na vprašanje, ali ga take besede prizadenejo, odvrne: „Ma ja. Ne, vse me prizadane. Ne vem. Mi gre ful na živce to, da mi familijo kej.“ Občutke nemoči premaguje z agresijo in tem, da takoj pokaže, da iz njega ne gre norcev briti, kot sam vidi situacijo. S tem krepí vero vase in svojo navidezno samozavest ter ne dovoli, da bi jo karkoli porušilo, zato na vprašanje, ali ga je morda vseskozi malo strah, da bi ga drugi pretepli, takoj odločno pove: „Ma ni. Prej je bil, ja. Ma zdej ne. Am jest kot folk ... En primer, so pršli eni dilerji iz Ljubljane, tle v S., ko so bli. Isto iskali klince. Takrat sem mel še šestnajst let. Pa sem klicu ene, ko so še nad temi, in pol ko so vidli, ne vem, koga ma ta klinac čez. Nimam vrste. Pa niti ko nisem nikoli sam, to mi je najbolj važno. Pa če bi bil sam, itak, sploh ne vem, kako bi zdržu. Pol bi me, takoj bi me.“ Na koncu tega citata je zaznati, da je strah pravzaprav prisoten in poganja vse kolesje dokazovanja. Strah ga ni edino takrat, ko ni sam, torej je v svoji družbi. Na nemoč kaže tudi sledenje družbi, za katero ve, da nima pozitivnega vpliva nanj, a ji zaradi občutka varnosti vseeno sledi. Sam pove: „Dokler si z družbo, razmišljaš drugače. Pol ko greš, ne vem spat, ne vem, razmišljaš drugače.“ Vendar odločno zanika, da bi ga družba vlekla v določena dejanja: „Ma ne vleče mene družba, v bistvu jaz vlečem družbo. Družba me ne vleče.“ Kar lahko ponovne kaže na zanikanje svojih občutkov nemoči in nesamozavesti ali pa pomeni zgolj občutek odgovornosti zase, ki se mi je zdel pri njem tudi precej pomemben:² „Sam sem najbolj vplival na vse. Jaz bi lahko reku družbi ne, in čao, ne. Samo ko ne vem. Ko si enkrat v temu noter ...“ Zaveda se torej, da ima vpliv on sam, hkrati pa omeni nemoč, ki je prisotna, da ne bi spremembe tudi naredil.

² Kaj se ti zdi, da je najbolj vplivalo nate, da si danes, kjer si?

KAKO OPIŠE SVOJO DRUŽINO?

Pove: „*Sem edinc, ful me razvajajo, samo jaz sploh ne vem. Ma povsod sem, delam svega in svašta, delam vse po svoje. Ful skrbijo starši zame, ne vem, mi dajo vse. Kaj še? Pač hočejo mi ful dobro. Samo, jaz jih ne poslušam ... Pa ne da se mi bit zdej še uno ... Kako bi reku? Priden in to.*“ Pričakovanja staršev glede pridnosti so gotovo velika, saj prav to zajema tudi njegov prvi izgovorjeni stavek:³ „*Vem, da so me stalno učili, da morem bit priden in to.*“ Kot pozitivno v svoji družini navede pripravljenost staršev na pogovor: „*Da se jim pogovarjat o vsemu, kaj jaz hočem. Bilo kaj se bom menu z njimi, bo takoj debata, pač. To mi je vredu pri njih, ful.*“ O odnosu z očetom pove: „*Ma vredu je. Tudi danes, ne vem, ga ful skrbi. Ne hodi sam nikamor. Ne hodi ker ne vem' ... Ker dobro ve, mene išče ful folke tuki okoli. Me kliče, kje si? Si vredu? Si sam? Ne vem ... Ne hodi sam ven, razumeš? Pejdi s klapo.*“ Starši so zanj v skrbih in mu stojijo ob strani. Vsega, kar počne, jim niti ne pove ali pa se zlaže in pravi, da mu večinoma verjamejo:⁴ „*Določenih stvari niti ne vejo, ne. Za motor jim povem, na primer. Sem si kupu motor, valjda povem. Valjda jih zanima, od kje denar. Samo si zmislim neki, ne vem ... Šparal sem ...*“ Starši njegovih dejanj ne odobravajo:⁵ „*Ne vem, sej mi dajo kazni, ne vem ... Prej, jaz sem bil na računalniku na primer ful časa, ane ... Mi je vzela mama računalnik, pač ne boš na računalniku. Ja bom. Ma bom šu v trgovino kupit nov računalnik. In pol vidi pač, da ti ne more nč. Brezveze ...*“ Iz več navedenih izjav razumemo, da imajo starši težave pri postavljanju konstruktivnih mej v vzgoji, kar omeni tudi sam (da ga razvajajo, ker so nanj dolgo čakali). Pove, da se potegnejo zanj, tudi če vedo, da je kriv:⁶ „*Ne vem. Ful se potegnejo zame, če je kej. Tud če vejo, da sem kriv, se potegnejo zame. To mi je vredu.*“ Na dodatno vprašanje, ali se mu zdi to res v redu zanj, pove:⁷ „*Po eni strani ja, po drugi ne. Pa če sem kriv, sem kriv. Ne vem. Ne, da pol potegnejo zame.*“ Morda se tudi sam zaveda, da mu popustljiva

³ Česa se spominjaš iz otroštva?

⁴ Kako pa starši gledajo na to, da si imel svoj avto?

⁵ Kako pa na splošno starši gledajo na te tvoje stvari?

⁶ Kaj ti je v tvoji družini najbolj všeč?

⁷ Se ti zdi v redu, da se starši potegnejo zate, tudi če vedo, da si kriv?

vzgoja ne koristi? Nezavedno se morda sprašuje: Kaj moram še narediti, da mi bodo končno potegnili jasno in trdno mejo? Na vprašanje, kdo mu v življenju največ pomeni, pove: „Ja, starši, itak. In kolegi, isto.“ Pripadnost vrstnikom se ponovno pokaže kot zelo pomembna, saj gre lahko ob bok družini. Prav s kolegi je povezana tudi njegova najlepša izkušnja iz družine:⁸ „Prvič ko sem šel na morje in nisem šel s starši, sem šel z enimi kolegi. In od takrat so me že tko neki starši neki kao pogrešali, ko sem šel. In že od takrat ... Jaz jih nisem nič pogrešal, uno ... Ne vem, sem bil tak bolj ... ne vem, nisem bil kot drugi, pole ... Starši, da so stalno starši, ne vem.“ Pogovor daje vtis, da ima starše rad, a jih obenem ne spoštuje dovolj. To neposredno omeni le pri denarju:⁹ „In ne spoštujem denarja od staršev recimo.“ Ker ugotavljamo velik vpliv družbe vrstnikov na fanta, predstavimo še izjave, ki se nanašajo na to področje. Fant svojo samozavest pokaže v primerjavi z vrstniki:¹⁰ „Pa je, ne vem. V glavnem, gledam svoje vrstnike ... Tle, vsi ki so sedemnajst let, igrajo se še, kaj jaz vem, z igračkami. A meni to ni več kul. Rajš nardim neki.“ (tišina). Iz izjave razberem tudi občutenje odraslosti, ki mu v tej starosti prav tako gotovo veliko pomeni. Na odraslost prav tako kaže naslednji citat:¹¹ „Kul mi je to, da gremo ven s klapo. Ni koker drugi. Pelje jih fotr, ne vem. Recimo jaz sem bolj, gremo po kaki žurki, sem jaz zuni, v bistvu ne rabim klicat fotra, ki dela drugi dan. Da ne vstaja. Pridejo me iskat kolegi, vedno. Vedno je to. Zaradi tega mi je v redu ... To mi je v redu, da mam pr svojih letih to. Ker malo kdo ima pri teh letih to, in ... Da sem dal tolk čez in vidu.“ V družbi vrstnikov realizira potrebe po varnosti, pripadnosti, moči, ugledu ter samozavesti. Čeprav se zaveda, da se bo moral umiriti, če ne bo želel v zapor, in mu to trenutno pomeni velik problem in dileme, bi za ta korak potreboval veliko podpore in pomoči, da bi preusmeril svoje identifikacijske točke in sprejel odgovornost za svoja ravnanja.

⁸ Se spominjaš kakšne izkušnje iz družine, ki ti je bila všeč?

⁹ Kaj te trenutno najbolj teži?

¹⁰ Se ti zdi kul/ok, da spoznaš toliko teh ljudi?

¹¹ Bi si res realno želel iti „ven iz vsega“, kjer si sedaj? (pove, da ne, in nadaljuje s citatom)

PREDSTAVITEV DRUGEGA POGOVORA – OPIS OZADJA POGOVORA

D drugega mladostnika imenujmo David¹². Star je 15 let. V Slovenijo se je z novo razširjeno družino preselil iz ene od republik bivše skupne države pred štirimi leti. Njegova primarna družina šteje pet otrok, v kateri je bil poleg očeta in strica edini moškega spola. Pozneje je dobil še polbrata. Mama je umrla leto po njegovem rojstvu. Oče se je na novo poročil, vendar mačehe skoraj ne omenja. Pravi, da je zanj večinoma skrbela babica. Oče je že pred njegovo preselitvijo delal in živel v Sloveniji, zato je David bolj navezan na strica, s katerim je živel ob babici. Je nemiren otrok, ki je bil premeščen v vzgojni zavod. Zaradi agresivnosti je bil med zavodi trikrat premeščen. Pogovor z njim je bil opravljen po incidentu, kjer je v navalu besa razbil vrata. Bil je v pričakovanju policistov in obravnave, vendar po njegovih besedah kljub temu pripravljen, da pogovor izvedeva. Menim, da je napetost, ki jo je zaradi dogodka vseeno čutil v sebi, delovala pri pogovoru zavirajoče, saj je na vprašanja odgovarjal kratko. Prav tako sva pogovor opravljala sede, s čimer ima zaradi svoje nemirnosti (hiperaktivnosti) težave, kot je pozneje povedal, zato mu je statičnost morda pomenila dodatno oviro. Pogovor je tako bistveno krajši od preostalih dveh in nekatera področja slabše pokrije.

KAKO VIDI SEBE IN SVOJE OKOLJE?

Že v prvih minutah izpostavi eno ključnih sprememb v svojem življenju – preselitev v Slovenijo, ko mu je bilo 11 let. Poleg okolja je takrat zamenjal bližnje osebe – od babice in strica se je preselil k očetu, ki je v Sloveniji delal in živel že prej. Spominja se, da ni znal jezika:¹³ „*Ja čudn je blo, k nisem jezika znal, pa nč. Pol smo se itak ... Mačeha tud ni ... znala jezika, pa to. Pol smo se pa vsi skupi učili. Vsak neki, pa je.*“ Strokovni delavec zavoda pove, da mu osvajanje

¹² Ime je izmišljeno zaradi varovanja osebnih podatkov in nima nikakršne povezave s pravim imenom osebe.

¹³ Kako si doživljal to preselitev?

jezika ni delalo toliko težav kot prilagajanje novemu okolju. Pravi, da je pogrešal babico in strica, a bi se še enkrat odločil za preselitev zaradi opustošenega življenja, kakršno je ostalo po vojni:¹⁴ „*Sem. Tam je drugače živet. Mislim, drugač živijo ljudje tle kot pa tam.*“ Čeprav vojno omeni le enkrat, je to gotovo ena izmed izkušenj, ki se je v njegovo osebnost globoko zarežala. Pomembnost ji daje s tem, ker jo omeni že takoj na začetku:¹⁵ „*Pa včasih je blo, ko smo bli. T'krat ko se bu majhen lih ... je bla vojna, vamo tamo. Je blo zanimivo.*“ Sprememba okolja, preselitev k očetu, ki po mnenju strokovnega delavca zavoda nima avtoritete, fantova nemirnost in druge negativne izkušnje (smrt mame, vojna) so prispevale k temu, da je postajal težaven. Sam pravi, da se je, odkar je tu, naučil veliko stvari:¹⁶ „*Odkar sem tle, sem se dost stvari nauču.*“ Čeprav se izogiba povedati, katerih, predvidevamo, da gre za stvari, ki so povezane z njegovim delinkventnim delovanjem. Prav tako ocenimo, da je bil začetek njegovih delinkventnih dejanj (vlom v lokal, kraje, vožnja brez izpita) povezan z novo situacijo in novo družbo, čeprav sam pravi, da je to delal iz dolgočasje:¹⁷ „*Uživu sem pri tem, da sem neki delu. Ko se je neki dogajalo.*“

VPLIV DRUŽINE NA FANTOVO ODRAŠČANE IN IDENTITETNO OBLIKOVANJE

David izhaja iz večje razširjene družine s šestimi otroki. Poleg štirih starejših sester iz primarne družine ima še mlajšega polbrata. Dvakrat omeni materino smrt:¹⁸ „*Pol mam pa štiri, štiri sestre pa enga polbrata. Mtko mi je pa umrla, ko sem bil že majhen.*“ Očeta imenuje fotr, iz česar se zrcalijo naslednje besede – da je bil vseskozi najbolj navezan na babico in strica, pri katerih je živel:¹⁹ „*Babica je mene hranla pa vse. K jaz sem mel eno leto, k je moja mtko umrla. In me je babica hranla dol, pa vse. Pol pa ... Ne*

¹⁴ Če bi lahko izbiral, bi raje ostal na Kosovu ali prišel sem?

¹⁵ Česa se spominjaš iz časa, ko si bil majhen?

¹⁶ Kaj se spominjaš iz tega obdobja, odkar si tukaj?

¹⁷ Kako je pa prišlo do vseh teh kaznivih dejanj?

¹⁸ Če se spomniš svoje družine in časa, ko si bil še majhen?

¹⁹ Kako bi opisal svojo družino?

vem. Pol je lansk let mi je še babica umrla. Fotr je kle bil, pol se je pa poroču. Pol k je pa una pršla sem, smo bli pa otroci vsi skup.“ (tišina). Njegovo otroštvo je potekalo ob babici in stricu, zato je razumljivo, da čuti več pripadnosti in povezanosti s stricem, ki mu je v teh letih predstavljal očeta:²⁰ „Ja, z očetom ja, sam jest, jest itak sem mel raj strica k pa očeta. Zato ker sem pri njemu dol živel. Fotr je bil pa kle.“ David se precej izogiba pogovoru o odnosu z očetom. Ko parafraziramo stavek, da je zdaj tu z očetom, obrne pogovor v drugo stran:²¹ „Ja, zdej sem tu z očetom, ja.“ (tišina). „Tri sestre so se mi poročile. Pa polbratca sem dobu. Am ... Tko da ... Ja.“ (smeh). Strokovni delavec pozneje pove, da se David z očetom nikoli ni zares dobro razumel, saj sin naj ne bi izpolnjeval njegovih pričakovanj. Povezavo med besedami strokovnega delavca in Davidovimi izjavami lahko vidimo:²² „Ja pa dobr, pa mene so meli, na primer, če pogledam, mene so meli najbolj radi v družini, zarad tega, k sem bil najmanjši. Pa fotr je hotu met sina. Zato je prej naredu še štir sestre in dokler sem jaz pršu.“ Oče je bil po besedah strokovnega delavca vaje avtoriteto vzdrževati s fizično kaznijo, kar v Sloveniji ni bilo odobravano. Zmeda, ki jo je oče ob tem občutil, je botrovala izgubi še tisto malo avtoritete, kolikor jo je uspel zgraditi, dokler je bil sin še pri babici. Strokovni delavec meni, da fant ni bil trpinčen, ni živel v nasilni družini, le kazni so znale biti tudi fizične. Mačeha naj bi bila po besedah strokovnega delavca dovolj dobra nadomestna mama, vendar je iz razgovora prej razvidno, da do nje nima posebnega odnosa. Ko jo omeni, jo naslovi z „una“: „Pol k je pa una pršla sem, smo bli pa otroci vsi skup.“ (tišina), drugače je skoraj ne omenja. Kljub temu na vprašanje, kaj mu je v njegovi družini najbolj všeč pove, da vse: „Ja, ne vem. Vse. Vse mi je vredeu.“ Ko odgovori, kako vidi svojo družino pred selitvijo in po njej, pravi: „Pač, ne vem. V redu mi je bilo. Mislm, v redu ... Pač k fotru sem pršu ... Pa, ne vem.“ (tišina), „Mal sem dol pogrešu, pa strica pa babico, sam itak sem hodu pol dol, pa to.“ (tišina). „Sej še zmer hodm.“

²⁰ Kaj pa z očetom? Sta se v redu razumela?

²¹ Kaj pa z očetom? Sta se v redu razumela?

²² Se še česa spominjaš iz svoje družine?

Davidovo situacijo vidimo, kot da bi iz družine (od babice in strica) prešel k rejnikom (pravemu očetu in mačehi) – k zanj novim ljudem in v novo okolje. Razumljivo se zdi, da išče prijatelje, s katerimi razvija občutek varnosti in pripadnosti (prijateljev naj bi imel veliko), a jih v pogovoru le redko omeni. Prvič to stori v odgovoru na vprašanje kaj mu trenutno pomeni vir veselja:²³ „Ja, da mam taprave prjatlje.“ Pravi, da se z njimi dobro razume:²⁴ „Ja, z vsemi se razumem, tud z unimi k so tle. V zavodu in doma.“ Pravi, da njegovo družbo sestavljajo prijatelji, ki jih loči na normalne in nenormalne:²⁵ „Niso, niso vsi. Mam tud v redu prjatlje, mam pa tud nenormalne prjatlje.“ (smeh). Na vprašanje, s katerimi je raje, odgovori: „Nenormalnimi.“ Iz njegovih besed ni razvidno, kakšno vlogo zavzema v skupini kolegov – ali je vodja ali član. Razvidno pa je, da kazniva dejanja izvaja v družbi kolegov, in ne sam:²⁶ „Mel smo tle krajo v K. Smo v lokal vdrli noter.“ Družba, s katero se fant druži, ima nanj prej negativen vpliv kot pozitivnega. Ker je še zelo mlad, je še bolj pripravljen slepo slediti nekomu, za katerega meni, da je pomemben in spoštovan, česar si verjetno želi tudi sam.

MLADOSTNIKOV OPIS TRENUTNEGA POLOŽAJA

Fantu trenutno največji problem pomeni bivanje v zavodu,²⁷ ki ga omeni že prvem stavku:²⁸ „Pač. Sem sm pristal najprej zarad šole. To. Pa kaznivih mam še zadost. Naredu sem jih zarad alkohola pa takih stvari.“ Bivanje v zavodu mu je nujno zlo, da dokonča šolo, in v njem se ne počuti dobro. Raje bi bil doma.²⁹ Edino veselje mu v zavodu pomeni delo v delavnici:³⁰ „Ja, veselje je delavnica. Od tle k smo not, no.“ Meni, da bi zunaj zavoda razmišljal drugače, in

²³ Kaj ti pa pomeni trenutno vir veselja? (najprej omeni delavnico v zavodu, pozneje zunaj njega in doda).

²⁴ Mi lahko poveš kaj o svojih prijateljih/kolegih?

²⁵ So tvoji prijatelji tudi pripravljeni kakšno lumparijo s tabo narediti?

²⁶ Govoriš o kaznivih dejanjih. Bi mi lahko povedal kaj več o tem?

²⁷ Kaj zate trenutno pomeni največji problem? „Da sem v zavodu.“

²⁸ Povej mi prosim svojo življenjsko zgodbo. Kar se spominjaš iz otroštva, od začetka naprej.

²⁹ Si ne želiš biti tu? „Ne.“ Kje bi pa raje bil, če bi lahko izbiral? „Doma.“

³⁰ Kaj ti pa pomeni trenutno vir veselja?

dodaja, da ga tam moti vse. Razvidna je tudi tendenca prenašanja odgovornosti na druge:³¹ „Ja, drugač bi razmišlju na vse. Tle te prav psihično zjebejo. Tle sem se nauču zbijat.“ (razbijat)³² „Ja vse me moti, ne vem. To, k te vzgojiti za brezveze, k te živčnega nardijo. Razbiješ, pol morš pa ti plačat.“ Ob tem se pokaže misel na vrata, ki jih je malo prej razbil. Menim, da je bilo to vseskozi v ozadju, saj je v pričakovanju policije in sankcij. Med zavodi je bil že trikrat premeščen, ker je povsod postajal neobvladljiv, kot pove strokovni delavec zavoda, v katerem je fant zdaj.

Fant ne verjame, da bo zavode kdaj res zapustil:³³ „Ja itak. Sam k ne verjamem, da bom šel ven. Radeče daljšajo naprej po navadi če maš huda kazniva dejanja. Ne vem, bomo vidli. Kaj bodo rekli.“ Nezaupanje v to, da se bo stanje, s katerim ni zadovoljen, kdaj izboljšalo, in občutek, da je njegova usoda v rokah drugih, ne njegovih, ga še dodatno obremenjuje in demotivira za trud k spremembam vedenja. Svoje trenutno stanje povezuje s preteklimi dogodki, KI se mu zdijo prehudi za to, da bi lahko resnično vplival na potek svojega življenja. Njegovo nadaljnje obnašanje se mu tako zdi temu podrejeno:³⁴ „To je tud. Sam k mam še prehuda kazniva pa to.“ Da resnično še ni motiviran za spremembe vedenja, kaže tudi incident z vrati, ki prej kot na razreševanje pokaže na poglobljanje težav, saj do zdaj David ni uničeval lastnine zavodov ali šol.

MLADOSTNIKOV POGLED NA PRIHODNOST

O prihodnosti še ni razmišljal, kar lahko ponovno povežemo z nekakšno vdanostjo v usodo. Po več vprašanjih o željah pove:³⁵ „Ja ne vem. Delu nekje neki. Na primer, tle isto k mam ta poklic zdej, k lih delamo. Avtoličar.“ Ko povprašamo po kratkoročnejših ciljih, ko bo zavod zapustil, je odgovor še bolj nedoločen:³⁶ „Do osemnajstih let bom še doma, pol pa ne vem, kaj bo. Kar bo, bo.“ Kljub

³¹ Kaj bi bilo pa drugače, če bi bil zunaj?

³² Kaj te pa moti v zavodu?

³³ Si lahko predstavljaš ta dan, ko boš zapustil zavod?

³⁴ Je to odvisno tudi od tvojega nadaljnega obnašanja?

³⁵ Kaj si pa želiš? Kaj bi rad v prihodnosti?

³⁶ Kako vidiš sebe potem, ko boš zapustil zavod?

temu pozneje izpostavi nekaj želja, ki pa so vezane na materialne dobrine:³⁷ „*Da bi mel avto. Dobr avto. Pa da bi mel svoje stanovanje, pa ... Ne vem. Kaj vem? Pa ne vem. To je to. Dve. Zadost je blo.*“ Iz teh želja prepoznavamo željo po odraslosti, neodvisnosti in samostojnosti ter obenem ugledu in moči.

PREDSTAVITEV TRETJEGA POGOVORA – OPIS OZADJA POGOVORA

Tretjega fanta poimenujemo Miha³⁸. Star je 18 let, živi na vasi v stanovanjski hiši skupaj s staršema in dve leti starejšo sestro, ki študira v tujini. Je dijak zadnjega letnika gimnazije, tik pred maturo. Na šolskem področju je uspešen in Zoisov štipendist. Jeseni bo šolanje nadaljeval na Fakulteti na matematiko in fiziko, smer fizika. V prostem času igra v lokalni pihalni godbi trobento, več let je obiskoval tečaje angleščine, treniral borilne veščine. Kolikor mu čas dopušča, dela prek študentskega servisa. Vse življenje je živel v kraju, preselil se je le iz stare v novo hišo. Starša sta bila precej odsotna zaradi dela. Oče, delavec v gradbeništvu, je trenutno brezposeln, opravlja priložnostna dela. Fant se otroštva spominja kot lepega obdobja, ki ga je preživel v igri s sestro in sosedo njegove starosti. Šola mu veliko pomeni in pogovor se v večji meri vrti okrog tega področja.

KAKO VIDI SEBE IN SVOJO DRUŽINO?

Ko odgovarja na vprašanje o svoji življenjski zgodbi večinoma govori o šoli in tem, kar je do zdaj počel:³⁹ „*Aja, kaj sem še kej delal ... No, mmm, sem še kaj delu.*“ Stvari, ki se jih loti, izpelje do konca, v čemer vidi razlog, da so mu starši vedno stali ob strani in mu omogočili vsak hobi ali aktivnost, ki si je je zaželel. Obenem

³⁷ Če bi ti zlata ribica izpolnila tri želje, katere bi to bile?

³⁸ Ime je izmišljeno zaradi varovanja osebnih podatkov in nima nikakršne povezave s pravim imenom osebe.

³⁹ Povej mi prosim svojo življenjsko zgodbo. Kar se spominjaš iz otroštva, od začetka naprej.

pove, da ga niso nikoli silili k učenju:⁴⁰ „*Mislm, mene niso nikol silili pač, ne vem, ‚Hodi neki delat.‘ Sem sam vedu*“, iz česar sklepamo, da je odgovoren in stvaren, saj se zaveda, da brez vloženega truda ni rezultatov. Iz šolskega področja črpa veliko samozavesti. Všeč so mu naravoslovni predmeti, kjer so stvari določene in o njih ni dvoma:⁴¹ „*Sem tak naravoslovc jest bl.*“ Miha svojo samozavest najde v znanju, v tem, da stvari obvlada, stvari, ki so dokazljive in tako gotovo nedvoumne. Ne mara negotovosti in prizadene ga, če se kdo obnaša do njega kot do nekoga, ki nečesa ne ve ali ne zna, kar pove v naslednjem opisu, ko se spomni odnosa ene od učiteljic:⁴² „*Te vpraša in pol, ko ne veš, nisi prepričan, rečeš neki in pol, ‚ma dej no‘. In tak odnos, uno, ‚kaj se hecaš?! Mislim, bi mogli to vedet.‘ Če ne veš, pol se čist počutiš tko, neumno, ne. Kaj jaz pol tle delam, če ne vem nč!? In pol ta odnos mene tko moti, no. In pol niti ne sodelujem več. Se mi zdi za malo. Kaj bo ona meni, vsakič ko neki ne znam, ‚ma dej no?!‘*“ Do sebe je na neki način strog, saj ga neuspeh lahko trajno odvrne od določenega početja. Tak primer je dogodek predaje ključa v zaključnem letniku osnovne šole, kjer je aktivno sodeloval, a se stvar ni končala po prvotnih načrtih:⁴³ „*To se prav spomnim, mam posneto. Ko smo pol, joj.*“ (smeh). „*In pol mi je še profesorca rekla, ne. Ko sem imel nek kovček, al kako. Ja, nek kovček sem imel. Smo šli pol do razreda, ne. Pol Miha, kaj maš v torbi? Morda podkupnino, ne?*“ (smeh). „*Tisto smo res zafrknili.*“ (smeh), „*Zato pol raj ne več nastopam, no.*“

Mihu je izredno pomembna vrednota znanje, ki ga izpostavi kot največjo željo:⁴⁴ „*Na primer, jaz bi si želu vso znanje tega sveta. Res. Pač z vsem znanjem tega sveta, kaj bi lahko vse nardu, ne? Mislim, bi bil res vsemogočen.*“

Citat daje znanju predznak samozavesti in vrednosti, ki ga Miha v njem pridobiva. O svojih odločitvah razmišlja pragmatično in vidi vnaprej v morebitne negativne posledice ter se doživlja kot fleksibilnega: „*Če bi vidu, da ti uno vse znanje sveta pač, da ti*

⁴⁰ Kaj se ti zdi največji vpliv, da si zdaj uspešen?

⁴¹ Kako se počutiš v šoli?

⁴² Te v šoli torej nič ne obremenjuje?

⁴³ Česa se spominjaš iz šole?

⁴⁴ Če bi ti zlata ribica izpolnila tri želje, katere bi izpostavil?

ne koristi, al pa da ti prnese samo žalost, ko vidiš pač kaj se vse res dogaja, ne. Da bi vedu vse, kaj si vsi mislijo o tebi, al pa ne vem kaj, pol pač bi si verjetno zaželu zbrisat vse, ne. Oziroma ohraniti sam tisto, kar bi blo zame koristno. Bi se mogu prilagajati, no.“ (smeh). Zase pravi, da je individualist:⁴⁵ „Mislim tko, nisem tko, da bi se mogu neki tko ful družiti no. Sem bolj samotarski, se mi zdi“, čeprav se izjava najbolj navezuje na druženje s starši. V šoli je v dobrih odnosih s precej sošolci.

Družino opiše:⁴⁶ „Hm. Ja ne vem, pač. (smeh) Sestra je večinoma zdoma, no. Mislim, ona je, študira na Dunaju, kakor sem že reku. Tata zdej hodi vse okoli. Odkar je zgubila službo, je pač tle okoli. Dela, kamor najde kej. Mama tudi dela dostikrat čez, mislim tko. Ko ma dosti, zdej neke zaključne vsake tri mesce, tko. Tko, jaz sem pač večinoma pol bl sam, no. (smeh) Sem pač tam, zgornji štuk je moj v bistvi. Ko sestre ni. (smeh) In pol sem jaz sam s sabo, tko.“ Pravi, da sta starša veliko delala tudi, ko sta bila s sestro še mlajša:⁴⁷ „Mislim ja, mama morda manj. Tata je bil več, ja. On je po navadi delu do pete ure, ne ... Bl zvečer smo se pol bl vidli.“ Večino otroštva je preživel v družbi dve leti starejše sestre. Čeprav pravi, da mu samota odgovarja, naslednji citat nakazuje, da sestro pogreša:⁴⁸ „Ma ja, ma ne, v bistvi odkar je šla sestra na srednjo šolo, no. Pre smo se tko družili, smo šli pol tud z N. kaj več okoli, v osnovni. Zdj, ko pride enkrat na mesec, ko je na Dunaju, če pride, ne. Se še pol tko pozna.“ Pravi, da sta se s sestro vedno dobro razumela. „Sam tko, nč, ne da bi se kregali, no.“ Za družino pravi, da se večinoma vsi razumejo v redu, težko izpostavi, kaj mu je v njej najbolj všeč. Po daljšem razmisleku omeni odnos s sestro:⁴⁹ „Hm ... (tišina) Ne vem. (tišina) Hm, nisem nikoli razmišljal kaj preveč o tem. (smeh) Mmm ... (tišina) Tko, najbolj odnos s sestro, no. Se mi zdi, najbolj sva tko, vredi. To bi blo prvo, kar mi pade, no. Najbolj. Ne vem, družga se ne spomnem, da bi blo kaj tko posebej vredi. Pač, ku je ko je. (smeh) Ne vem.“ Pozneje pove, da se

⁴⁵ Kako bi opisal svojo družino?

⁴⁶ Kako bi opisal svojo družino?

⁴⁷ So bli starši vedno veliko v službi?

⁴⁸ Si bil vedno bolj sam?

⁴⁹ Kaj ti je najbolj všeč v tvoji družini?

odnos z očetom zadnjih nekaj let krha:⁵⁰ „*Ne vem, ne vem.*“ (smeh), „*Ma ne, ma to, s tatotom se vedno manj zdej zastopmo zadnje cajte. Ne vem, al mene mal meče puberteta al pač smo si tko različni karakterji. To, morda. Zdej pač sva mal bolj na hladno, no. Na živce si gremo, se mi zdi, pač. Jaz sem, jaz nisem tko, da si ne bi ... Mislim si ne bom pospravljaj sobe, si bom pospravil, kadar si jaz bom hotel, ne.*“ (smeh) „*In pol tata, vedno ko pride mimo, pospravi sobo, pospravi sobo' ... In pol mene to tko živcira, in pol ... To no, to se največ.*“ S tem ko se skozi srednješolsko izobraževanje spreminja in izoblikuje, se oddaljuje od očeta, s katerim morda ne najde več toliko podobnosti. Obenem se oče tej spremembi upira. Z mamo pravi, je drugače:⁵¹ „*Z mamo je pa ok, ja.*“ (smeh) „*Ni problema.*“ Ne glede na vse Miha meni, da sta imela nanj in njegovo uspešnost, največji vpliv starša:⁵² „*Hm ... ja ne vem, starši so meli kr tko.*“ Morda še največ prek zgleda aktivnosti in delavnosti. Prek tega se je naučil, da je treba za rezultate vložiti trud, ter spoznal, da mu bo v življenju lažje, če bo vlagal znanje, in ne toliko fizičnega dela kot njegov oče.

MLADOSTNIKOV POGLED V PRIHODNOST

Med željami za prihodnost najprej izpostavi študij fizike, ki ga želi uspešno dokončati. Dolgoročneje o zaposlitvi in poklicu pa razmišlja takole:⁵³ „*Zdej bom vidu no, kaj me bo bolj ... Katera veja fizike me bo bolj tko, prveleka, no, pole bom vidu ... Glede zaposlitev pol. Bomo vidli. Verjeten k'shen tko, k'sne raziskave al pa kaj tazga, no. To me bolj zanima. Ne bi rad bil, ne vem, kakšen, kakšno računovodstvo al pa kakšni papirji.*“ Ob tem opazimo primerjavo z delom njegove mame. Želi nekaj drugačnega, z njegovega vidika boljšega, kot so ali pa imajo starši. S tem lahko povežemo tudi naslednje citate:⁵⁴ „*Ti ne pomaga dnar. Kaj si boš želu dnar? Če maš znanje, lahk dobiš vse, ne. Zato pač bi si želu znanje tega sveta.*“ V znanju vidi možnost za boljšo prihodnost. Prek znanja zanj ni nobenih omejitev.

⁵⁰ Kaj ti je pa v tvoji družini najmanj všeč?

⁵¹ Z mamo je drugače?

⁵² Kaj se ti zdi največji vpliv, da si zdaj uspešen?

⁵³ Kakšni pa so tvoji načrti za prihodnost?

⁵⁴ Če bi ti zlata ribica izpolnila tri želje, katere bi izpostavil?

PRIMERJAVA TREH BIOGRAFIJ IN POSKUS TIPOLOGIJE

Podobnosti med biografijami se nanašajo predvsem na značilnosti adolescence – vsi trije mladostniki kažejo tendenco k odraslosti in samostojnosti. Radi bi pokazali svoje prednosti in moč ter potrjevali svojo samozavest. Razlika med fantoma s težavami v socialni integraciji in uspešnim fantom se kaže predvsem v tem, kako skušati to dokazovati in udejanjati. Prva dva skušata občutek moči zgraditi prek izkazovanja fizične moči in je znanje v ozadju, socialno uspešen fant pa vidi moč le v znanju. Izrazita razlika se kaže pri sobesednikih v aktivnosti pri zadolžitvah. Šolsko neuspešna fanta imata tendenco izogibanja – tako kaznim kot šolskemu delu –, medtem ko je uspešni učenec angažiran in pripravljen za svoje cilje vložiti veliko energije.

Če primerjamo občutek odgovornosti zase, opazimo, da je prisoten pri obeh starejših fantih (torej Juretu in Mihi), zato ocenjujemo, da je morda pogojen s starostjo in je David premlad, da bi se te odgovornosti bolj zavedal. Kljub zavedanju odgovornosti in posledic, ki jih določena dejanja lahko prinesejo, se je uspešni učenec tega znal zavedati in izogniti že pred morebitno nastalo škodo, šolsko neuspešna pa sta zabredla v težave. Meniva, da je treba vzroke iskati v družinskem sistemu. Čeprav sta tako prvi kot tretji sogovornik zaznavala podporo staršev, je ta v biografiji prvega temeljila na razvajanju in pomanjkanju konstruktivnih mej, v biografiji tretjega sogovornika pa vidimo, da fant podpore v smislu vztrajnega spodbujanja ni imel, je pa imel s strani staršev oporo pri svojih željah ter pozitiven zgled truda za želene dosežke.

Nihče od šolsko neuspešnih in z delinkventnimi vedenji obremenjenih fantov (prvi in drugi sogovornik) ni bil žrtev fizičnega družinskega nasilja ali alkoholizma v družini. Lahko pa na osnovi samoprezentacije obeh fantov ugotovimo, da je bil prvi sogovornik razvajan in mu niso bile postavljene primerne meje, drugi pa je v svojem razvoju doživel vrsto travmatizirajočih dogodkov (smrt matere, navezanost na babico in strica v zgodnjem otroštvu, vojno in vse, kar se v takih razmerah dogaja, preselitev v popolnoma novo okolje in ponoven stik z očetom pri svojih 12

letih, poleg tega pa še rojstvo polbrata in novo očetovo ženo, s katero ni našel stika).

Huebner (2000, v Ferić-Šlehan in Bašić, 2007) izpostavi, da je za razvoj zdrave in odgovorne osebnosti mladostniku treba omogočiti vzpostavitev lastnih 'vodičev' za vedenje in prevzemanje posledic ter da mora mladostnik sovplivati na postavljanje družinskih pravil.

Na podlagi zbranih podatkov bi le družino tretjega sogovornika po Bouwkampovi tipologiji (1995) lahko uvrstili v Tip 4, kjer sta potreba po individualnosti in povezanosti v družini v ravnovesju. Obraten tip družine je družina prvega sogovornika, ki bi jo uvrstili v Tip 2, kjer je izrazita skrb za povezanost sistema, ki pa ne dopušča individualnosti in zadovoljevanja posameznikovih potreb. Tisti, ki živi in odrašča v podobni družini, ne zmore zaupati svojim vtisom, saj je navajen, da ni dovoljeno poslušati lastnih občutkov. Verjame temu, kar rečejo starši oz. druge avtoritete, ki si jih sam postavi, če starši te vloge ne zavzemajo, težko razlikuje med 'jaz' in 'mi', kar se pri Juretu najbolj kaže v pripadnosti in sledenju skupini delinkventnih vrstnikov, s katero se največ druži in povezuje. Družina Tipa 2 je zanj zdaj vrstniška skupina. Družino drugega sogovornika bi lahko uvrstili v Tip 3, če izhajamo iz sedanje družinske strukture. Povezave med člani družine ni, vsak skrbi le zase. Veliko je neodvisnosti, manjka pa občutek povezanosti med člani.

Starša prvega in drugega sogovornika sta prišla v Slovenijo iz republike bivše skupne države Jugoslavije. Starši prvega sogovornika pred fantovim rojstvom, drugi sogovornik pa se je v novo okolje preselil, ko je imel 12 let. Pomembna razlika med fanti se kaže v družbi vrstnikov, ki jo izbirajo. Prvi in drugi sogovornik imata šolsko družbo, in sicer neuspešnih fantov. Gre za fante, ki izvajajo delinkventna vedenja. Zadnji, tretji sogovornik je uspešen v šoli, ima trdno vero vase in v svojo prihodnost ter je pretežno identificiran s starši in sestro. Do izključitve iz šole pri prvih dveh sogovornikih je prišlo zaradi različnih dejavnikov – premalo motivacije, premalo učnih navad ter dejstva, da je bila identifikacijska točka usmerjena zunaj šolskega okolja. Do izključitve iz šole je vodilo tudi agresivno vedenje obeh fantov,

ki je bilo po vsej verjetnosti posledica obrambne premaknitve strahu v izkazovanje moči.

Za oba šolsko neuspešna fanta je njuno početje ali vsaj posledice njunih početij problem. Pri prvem sogovorniku je to zavedanje, da bo za svoja dejanja kaznovan, ko bo dopolnil 18 let, pri drugem pa dejstvo, da je v zavodu, in sicer že v tretjem. Oba se zavedata, da počneta nekaj, kar ni skladno s pravili, ne prevzemata pa odgovornosti za posledice svojih ravnanj in jih tudi ne zmoreta prekiniti. Razlog za konstantno vrtenje v krogu težav je mogoče iskati tudi v zadovoljevanju potreb po pripadnosti in po veljavi, ki jih pridobita v vrstniških skupinah.

SKLEP

Sklenemo lahko, da pogovori s sobesedniki potrjujejo dosedanja spoznanja o vplivu družine na identitetno oblikovanje odrasčajočih na eni strani ter posledični vrednotni usmerjenosti mladih, pri čemer funkcionalna družina omogoča s socialnimi normami usklajeno usmerjenost, družina z nefunkcionalnimi vzorci pa v veliki meri botruje nalaganju neugodnih izkušenj in posledično se pojavljajo tudi težave in motnje v čustvovanju ter vedenju mladih.

LITERATURA

- Bajzek, J. (2008). *Odiseja mladih*. Radovljica: Didakta.
- Beck, U. (2001). *Družba tveganja – na poti v neko novo moderno*. Ljubljana: Krtina, Ljubljana.
- Boškič, R. (2005). Življenjski stili otrok in mladine. V: A. Črnak - Meglič (ur.), *Otroci in mladina v prehodni družbi (analiza položaja v Sloveniji)*. Maribor: Aristej.
- Bouwkamp, R. (1995). Osrednji pojmi družinskega sistema in odnosov. V: V. Velikonja, J. Grgurevič in B. Žemva (ur.), *Izkustvena družinska terapija – teorija in praksa v Sloveniji* (str. 17–24). Ljubljana: Quatro.
- Eichelsheim, V. I., Buist, K., Deković, M., Wissink, I., Frijns, T., Van Lier, P. in Meeus, W. H. J. (2010). Associations

- among the parent–adolescent relationship, aggression and delinquency in different ethnic groups: a replication across two Dutch samples. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 45 (3), str. 293–300. Pridobljeno s svetovnega spleta dne 17. 12. 2010: <http://www.springerlink.com/content/c021420027055874/>.
- Ferić - Šlehan, M. in Bašić, J. (2007). Starši in mladostniki o odnosu do tveganih oblik vedenja in načinov discipliniranja. *Socialna pedagogika*, 11 (2), str. 171–188.
- Kobolt, A. (2010a). Izstopajoče vedenje, šola, družbeni kontekst. V: A. Kobolt (ur.), *Izstopajoče vedenje in pedagoški odzivi* (str. 7–23). Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- Kobolt, A. (2010b). Oblike in pogostost motečega vedenja ter razlogi, ki jih učitelji pripisujejo takemu vedenju. V: A. Kobolt (ur.), *Izstopajoče vedenje in pedagoški odzivi* (str. 115–164). Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- Kobolt, A. in Grcić, D. (2008). Pomen neformalnega učenja za mlade z manj priložnostmi. V: *Učenje na odru življenja. Projektno delo z ranljivimi skupinami mladih* (str. 10–25). Ljubljana: Pedagoška Fakulteta.
- Kompan Erzan, L. K. (2003). *Skrita moč družine*. Ljubljana: Frančiškanski družinski inštitut.
- Nastran Ule, M. (1996). Življenjski stili, (sub)kulture. V: M. Nastran Ule (ur.), *Mladina v devetdesetih. Analiza stanja v Sloveniji* (str. 217–234). Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče: Ministrstvo za šolstvo in šport Republike Slovenije, Urad Republike Slovenije za mladino.
- Poljšak Škraban, O. (2007). Pojmovanja „normalnosti“ procesov v družini; funkcionalnost in kompetentnost družinskega sistema. *Socialna pedagogika*, 11 (2), str. 189–212.
- Rapuš Pavel, J. in Kobolt, A. (2008). Alkoholizem v družini in doživljanje mladostnic, ki bivajo v vzgojnem zavodu. V: M. Kranjčan, D. Zorc - Maver, B. Bajželj (ur.), *Socialna pedagogika – med teorijo in prakso* (str. 97–120). Ljubljana: Pedagoška fakulteta,.
- Rener, T. (1996). Konceptualizacija razmerja mladina–družina. V: B. Tivadar (ur.), *Predah za študentsko mladino* (str. 119–151).

- Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo: Urad Republike Slovenije za mladino.
- Tivadar, B. (2000). Mladost kot problem: dejavniki prestopniškega vedenja. V: M. Ule (ur.), *Socialna ranljivost mladih* (str. 145–168). Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Urad Republike Slovenije za mladino; Aristej Maribor.
- Ule, M. (2002). Fenomen dvajsetega stoletja. V: V. Mihelj (ur.), *Mladina 2000, Slovenska mladina na prehodu v tretje tisočletje* (str. 9–37). Ljubljana: Urad RS za mladino, Aristej.
- Ule, M. (2008). *Za vedno mladi? Socialna psihologija odrasčanja*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Zorc-Maver, D. (2008). Negotovi biografski prehodi mladih. V: M. Kranjčan, D. Zorc-Maver, B. Bajželj (ur.). *Socialna pedagogika – med teorijo in prakso* (str. 71–78). Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- Žizak, A. in Kottler - Trbovič, N. (2007). Temna stran družinskega življenja v doživljanju otrok in mladostnikov. *Socialna pedagogika*, 11 (2), str. 147–169.

IZVIRNI ZNANSTVENI ČLANEK, PREJET NOVEMBRA 2012.